

BOTKA FERENC

DÉRY TIBOR HAGYATÉKA A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN*

A magyar irodalom németországi kapcsolatait tárgyaló konferencián csábító lenne Déry életművének valamelyik közvetlenül idevágó kérdésével jelentkezünk, például az író 1931–1932-beli berlini tartózkodásával és annak látványos hozadékával, az egy évvel később keletkezett *Szemtől szembe* című kisregényével, amely a magyar fasisztaellenes irodalom első alkotásának is tekinthető. Úgy érezzük azonban, hogy ebből az alkalomból helyesebb, ha egy tágabb kérdésről, az író hagyatékának sorsáról, feldolgozásáról és az annak nyomán kibontakozott textológiai munkálatokról számolunk be, amelyek felszínre hozták az életmű feledésbe merült részleteit, köztük a konferenciánkat közvetlenül érintő nemzetközi vonatkozásokat is.

Mint ismeretes, az író özvegyének végakarata értelmében a hagyaték 1980-ban került a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumba s egy évre rá vált tulajdonává.

A következő évek a múzeum különböző táraiba osztott tárgyak: könyvek, folyóiratok, kéziratok, fényképek, művészi alkotások számbavételével és formai leírásával teltek.

Mindez a dolgok rendje szerint a hagyaték közkinccsé tételének az előkészítése volt. Ennek első lépéseként nyílt meg 1982-ben egy kiállítás, amely 1993-ig élt, s az író dolgozószobáját mutatta be – műtárgyaival, könyvtárának egy részével és kedvenc költőjének, Arany Jánosnak a fényképével. Két év múltán – a hagyaték feldolgozásának magasabb fokán – *Találkozások és interferenciák* címmel egy további időszaki kiállítást is össze tudtunk állítani, amely Déry Tibor és Illyés Gyula barátságát jelenítette meg – s azokat az ösztönzéseket, amelyeket alkotásaik a modern európai kultúrától kaptak.

A feladat másik részének, a kiadványoknak a megjelentetése hosszabb időt, előkészítést kívánt. Hiszen a célt: az író elfeledett és ismeretlen írásainak a közzétételét egy, a hagyatékban fennmaradt emlékeken túltekintő, széleskörű bibliográfiai felméréssel kellett megalapozni, amely a pályakezdéstől kezdve egyfajta „leltárát” kívánta adni az író műveinek, legalábbis azoknak, amelyek megjelentek. (A kiadatlanokat viszont – ezzel párhuzamosan – a hagyaték kéziratai közül kellett kiválogatni.) A beérkezés küszöbén szerzőnk megtehetette, hogy előfizetett a sajtófigyelő szolgálatra, amely újság- és folyó-

* Készült az Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südeuropas (München), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum által 2008. március 6–8. között megrendezett *Emigráció és munka Németországban – magyar értelmiségiek Németországban a két világháború közti időszakban* című konferenciára.

irat-kivágatok formájában megküldött neki minden általa és róla írt közleményt. A pályakezdés és az emigráció éveinek hasonló felmérését viszont maga a filológus volt kénytelen elvégezni – végigjárva számos hazai és külföldi (bécsi, berlini, Marbach am Neckar-i stb.) könyvtárat, hogy átlapozzon és „kigyűjtsön” minden számba jöhető kiadványt. Különösen az utóbb említett Schiller Nationalmuseum adott sokat, hiszen itt helyezték letétbe Déry németországi kiadójának, a Fischer Verlagnak az iratait, köztük az általa megjelentetett művek nemzetközi sajtódokumentációját. Ennek adatai százszámra egészítették ki a budapesti sajtófigyelő korábbi gyűjtését.

De érdemes volt megvitatni a hazai gyűjtemények kéziratárait is – az Országos Széchényi Könyvtárét, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát. Külön meglepetés várt ránk a Magyar Országos Levéltárban, ahol már kutathatók az író ellen 1957-ben lefolytatott per iratai, nemkülönben a tárgyalás „melléktermékei”, így az első házkutatás alkalmával lefoglalt levelek és Déry írásainak további külföldi emlékei.

Az előkészítő munkákhoz sorolhatók az interjúk is. Mikrofonnal felszerelve végigjártuk az író barátait, ismerőseit, külföldi fordítóit, kiadóit. Válaszaik, amelyeket 1994-ben *Kortársak Déry Tiborról* címmel nyomtatott formában is megjelentetett a múzeum, azt bizonyítják, nélkülük homályosabban, színtelenebben (sőt hiányosabban) látnánk ma az életrajz számos részletét. Hogy mennyire idejében történt kezdeményezésünk, beszédesen bizonyítja, hogy a megkérdezettek többsége: Domokos Mátyás, Eörsi István, Faludy György, Kelen Béla, Keresztury Dezső, Kosáry Domokos, Ruffy Péter, Ujhelyi Szilárd, Vajda Éva (Déry bécsi fordítója), Vásárhelyi Miklós már nincs közöttünk.

Hasonló okok miatt volt sürgetően fontos, hogy a múzeum hangtárának egyik munkatársa felkeresse az író második feleségét, Oravecz Paulát, akivel áttekintették a negyvenes–ötvenes éveket, életük közös időszakát.

Az interjúk mellett kell megemlítenünk azt az NSZK-ban készült két – Déryvel forgatott – portréfilmet is, amelyek másolatait a múlt század nyolcvanas éveiben a múzeum – minisztériális segítséggel – be tudta szerezni. Az elsőt 1965/66-ban Wolfgang Venohr forgatta a hamburgi Stern TV, a másodikat Eva Demski a Saarbrückeni TV számára.

Az előkészületek utolsó tennivalójaként szót kell ejtenünk az ún. írói topográfáról is. Adattára a Báthory utca 10. alatti szülőházától a budai (Lotz Károly utcai) villáig és a balatonfüredi kúriáig vezet. Bemutatva például egy északi-tengeri szigetet, Norderneyt, ahol 1902-ben Déry csonttuberkulózisos bokáját megoperálták – s amelynek élményeit viszontlátjuk az író első novellájában, a *Liában*. Itt kell szót ejtenünk a München melletti Feldafingban Déry közeli rokonának, Szilasi Vilmosnak a villájáról, ahol 1922/1923 telén az *Alkonyodik, a bárányok elvéreznek* című pre-egzisztencialista regényét papírra vetette; nemkülönben arról a Perugia elővárosában fekvő kertről, ahol 1926-ban szerzőnk – a hitelezők elől rejtőzve – *Az óriáscsecsemő* című dadaista/szürrealista színművén dolgozott. Zárópéldaként említjük a budapesti Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcát s benne a kül- és belváros képzeletbeli határán fekvő kocsmahelyiséget, ahonnan *A beféjezetlen mondat* cselekménye indult. (Ma egy hivatal működik benne. Ha akadna élelmes vállalkozó, jól jövedelmező irodalmi kávéházat/éttermet/emlékhelyet létesíthetne benne, a környezet korhű visszaállítása mellett.)

A filológiai felkészülés lépcsőfokait megjárva, végre rátérhettünk az elfeledett és ismeretlen művek nyilvánosságra hozatalára.

Elsőnek azok kerültek sorra, amelyek meglepően újat hoztak, s viszonylag egyszerű volt közzétételük. A sort 1984-ben (az ún. Európai Kulturális Fórum budapesti megrendezése alkalmával) az 1922-ben Bécsben írt *Az ámokfutó* című dadaista „illusztrált” költemény facsimiléje nyitja (a Múzeum és a Múzsák kiadó gondozásában). A mű érdekessége, hogy Déry – feltehetően Kurt Schwitters ún. merzeinek a példáját látva – „talált tárgyak” felhasználásával látott hozzá az alkotómunkához. E „talált tárgyakat” azonban ő maga gyártotta: a korabeli képes hetilapokból kivágta azokat az ábrázolásokat, amelyek elképzeléséhez illettek, majd verssorait egy-egy ilyen motívum beragasztásával illusztrálta – a vers és kép közös látványában jelenítve meg vízióját az eltorzult világról és saját ámokfutásáról a szabadság eszméje után. A füzet kétnyelvű. Déry maga készítette el költeményének német változatát a *Der Sturm* című folyóirat számára, ám szerkesztője, Herwarth Walden túl vadnak találhatta, így maradt 62 évig az asztalfiókban.

A másik szenzációnak ígérkező kiadvány *Börtönnapok hordaléka* címmel jelent meg 1990-ben és Dérynek a fogságban keletkezett életrajzi feljegyzéseit tartalmazta. A közfigyelmet elsősorban azzal keltette fel, hogy ez volt az első írásos emlék, amely 1957 és 1960 között elsenvedett börtönbüntetéséről szólt. Keletkezése ugyanakkor eléggé esetleges. Az író voltaképpen „időtöltésül” vett ceruzát a kezébe, hogy feljegyezze a cella magányában felmerült gyermek- és ifjúkori emlékeit. (Több motívum utóbb beépült a tíz évvel későbbi életrajzi regényébe, az *Ítélet nincsbe*.) A mai olvasót leginkább az írás vallomásos kitérői és az író kétnyelvű családjának hétköznapijai ragadhatják meg. (Ezt a kötetet is a Múzeum és a Múzsák kiadó jelentette meg.)

Az idős Déry úgy él a mai közvéleményben, mintha a hatvanas–hetvenes évek fordulóján kiegyezett volna a hatalommal, mi több, annak kedvence lett. Ezért meglepő, hogy a rendszerváltást követően épp az ő kéziratai közt találtunk két olyan novellát, amelyek életében nem kaphattak nyilvánosságot.

A *Sirályháton* című szürrealista vízióban az 1944-es budapesti gettó – s az emberben eredendően benne rejlő agresszió – képeit idézi. A *Dr Nikodémusz Lázár híres úti-kalandjai* című gulliveriáda viszont Defoe regényének „korszerű” parafrázisa – immár két Liliputtal, a hetvenes évek kétpólusú világának tükörképével. A főszereplőt itt is lekötözik, majd megbarátkoznak vele, de az eredeti végkifejlet hiányzik. Az első számú „nagyhatalommal” történt konfliktus után Dr Nikodémusz Lázár átúszik a másik városba. Itt is szívesen fogadják és gondját viselik, de őket sem tudja megkedvelni. Elszállna (mert szárnyai is vannak, ha akarja), de hová? Nem találja helyét a világban. (E nem túl vidám jövőképet joggal nevezte élete utolsó interjújában Déry „barátságos”, de mégis csak megkerülhetetlen pesszimizmusnak.)

A két novellát tartalmazó kötetecskét a Balassi Kiadó tette közzé 1995-ben, s még ugyanabban az évben megjelent németül is a berlini Das Arsenal kiadó *Fröhliches Begräbnis* című elbeszéléskötetében.

E félig-meddig figyelemfelkeltő „előzetesek” tapasztalatai nyomán igyekeztünk megtalálni azt a vörös fonalat, amely mentén hozzáfoghatunk az elfeledett és ismeretlen művek és egyéb írói megnyilatkozások rendezéséhez.

Úgy láttuk, hogy ezt a még mindig az előkészítéshez tartozó „sorvezetést” a Mamának és a feleségeknek írt levelezés tudja érdemben segíteni. Ezekben a levelekben találtuk meg ugyanis azokat az apró jelzéseket, amelyek segítségével a földrajzilag fél Európát behálózó életutat (és a hozzá kapcsolódó alkotások időrendjét) hitelesen meg tudtuk határozni. Hála a Déry család szokásjogának, amely előírta, hogy a távollevő szinte naponta köteles volt életjelet adni magáról, s az otthoniak – leginkább a Mama – nagyjában meg is őrizték ezeket a híradásokat.

Egyetlen példa: közel negyven beszámoló tájékoztat Déry St. Gallenben töltött tanévről (1911/1912), ahol egy nemzetközi elit-iskolában kellett (a hazai érettségit követően) valamiféle nyelvi és kereskedelmi utóképzést végigcsinálnia. (E levelek báját az elszólások adják. Egyikből kiderül, hogy írójukat nem a tananyag, hanem a Budapestről érkező Nyugat című folyóirat és a Világ című liberális napilap érdekelték.)

A Mamának írt levelek végigkísérték az emigráció éveit is – Bécsben (1920–1922), Németországban (1922–1923), Párizsban (1923–1925), Olaszországban, Perugiában (1926), nemkülönben későbbi alkotói elvonulásait Dubrovnikba (1933), Bécsbe (1933–1934) és Mallorca szigetére (1934–1935), ahol szerzőnk *A befejezetlen mondat* kötetén dolgozott.

Az utolsó levelek, a befejezés – 1957/58-tól – torokszorongató. Letartóztatását és elítélését követően – hogy rendszeres látogatásainak elmaradására magyarázatot adjon – Déry azt a kegyes hazugságot találta ki, hogy külföldre hívták – műveinek filmforgatására. Ezt követve írt élményeiről Csehszlovákiától Franciaországon át New Yorkig (a „világhírig”). A Mama azonban nem érte meg fia szabadulását, 1958-ban kilencvenöt éves korában elhunyt.

E levelezést a Balassi Kiadó „*Liebe Mamuskám!*” (1998) címmel hozta nyilvánosságra. Mint a kötet élén álló megszólítás jelzi, a levelek eredetileg németül íródtak. A közreadó azonban – a hazai olvasóközönségre tekintve – lefordíttatta azokat, a német eredetük megjelentésére azonban már nem volt anyagi lehetősége. (Legépelt szövegeik a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárába kerültek.)

A feleségeknek írt és a tőlük kapott levelek a *Három asszony* című kötetben olvashatók, a Múzeum közreadásában (1995). A legmagasabb érzelmi hőfokon természetesen az 1957–1960 közötti évek üzenetei, vallomásai íródtak. Böbe, a harmadik feleség, Kunsági Mária hűséggel kitartott férje mellett; szeretete, ragaszkodása nélkül nem biztos, hogy a már hatvanas éveit töltő társa megéri a szabadulást. A két egymásba kapaszkodó ember vallomásait olvasva felelősséggel jelenthetjük ki: a magyar irodalom legszebb szerelmes levelei közé sorolhatók.

E két kötet 1957–1960-as években írt leveleiből – a hernei Schäfer Verlaggal együttműködve – a Balassi Kiadó kisebb válogatást állított össze *Gefängnisbriefe* (1999) címmel.

E közlések a textológia nemzetközi szabályai szerint készültek, részleges jegyzetekkel és a megkívánt szövegűsséggel. Különlegességük, hogy – ahol szükségesnek látszott – a

sajtó alá rendező kisebb-nagyobb összefoglalásokat is beiktatott a levelek közé. Így a kötetek egyfajta „illusztrált” életrajzként is forgathatók.

A kilencvenes évek közepén végül sor kerülhetett a hagyaték „művek” címszóval összefoglalható övezetének a közzétételére. A hagyatékban található kéziratok és újságvágatok mellett a munkának ebben a szakaszában hasznosultak az előző évtized bibliográfiai, topográfiai kutatásai és interjúi, amelyek nagy számban hoztak látóköreinkbe olyan verseket, elbeszéléseket, nyilatkozatokat stb., amelyekről szerzőjük is megfigyelt, s nem kerülhettek bele az 1971-ben elindított életműkiadásba. Ez 13 kötetben jelentette meg Déry alkotásait, pontosabban szólva: azokat, amelyeket szerzőjük erre méltónak talált. Megtagadva így minden ifjúkori versét és novelláját s kevésbé igényesnek talált későbbi írását.

A hagyaték filológiai gondozója ezzel szemben azon a véleményen volt, hogy az életmű csak úgy tekinthető teljesnek, ha az író valamennyi művét ismerjük és nyilvánossá tesszük. E koncepció alapján új sorozatot indított – *Déry archívum* címmel –, amely a kritikai kiadások szabályaihoz igazodva igyekezett bemutatni mindazt, ami az életműkiadásból – így vagy úgy – kimaradt.

A sorozatot indító ún. „művek” blokkja öt kötetből áll. Az első, a *Lia* című, az 1917 és 1920 között, zömében a Nyugatban megjelent novellákat tartalmazza. A kötet elnevezését adó alkotáson kívül elsősorban a *Salamon tornya* című érdemel figyelmet, amely a magát szocialistának/kommunistának nevező szerző visszariadását tükrözi a magyar Tanácsköztársaság (és a fehérterror) fegyveres harcától (s az emberi agresszió minden megnyilvánulásától).

A másodikként megjelent *Kék üvegfigurák* című az emigrációban keletkezett elbeszéléseket és Déry, kötetben meg nem jelent, verseit tartalmazza. A legkülönbözőbb lapokban megjelent írások a szerző erős vonzódását jelzik az avantgárdhoz – az expresszionizmustól a szürrealizmusig. A kötet legizgalmasabb felfedezése az *X.-ik emeletén* című szürrealista regénytöredék, illetve a magyar avantgárd folyóiratában, a *Mában* s vele párhuzamosan a *Der Sturm*-ban megjelent versek, elbeszélések „csokra”, köztük a *Piroska és a farkas története*re rájátszó *Kék üvegfigurák* című dadaista/szürrealista „mese”. (A kötet a művek mindkét nyelvi változatát közli. Címlapját Bernáth Aurélnak az az 1923-ból származó kompozíciója díszíti, amelyet Déry meg nem valósult német verskötetéhez készített.)

A „művek” harmadik egysége a harmincas évek novellatermését kínálja. Kettős címe: *Knockout úr útijegyzetei – Aus den Reiseerlebnisse des Mr. Knockout* (1998), jelzi, hogy szintén kétnyelvű. A történetek többségét Déry németül írta (1931–1932-es berlini tartózkodása alatt) és Tandori Dezső fordította őket magyarra. A többségében a napi sajtónak szánt írások közül elsősorban a *Römi – Rómeó* című kutyatörténet érdemel figyelmet. Römi és Rómeó tulajdonosainak alteregói ugyanis – Martin Heidegger és a jó barát Szilasi Vilmos. A gyűjteményt egy *huhn bleibt huhn* (így, nagybetűk nélkül, magyarul: *A csirke csirke marad*) című, Moholy-Nagy László ötlete nyomán írt filmnovella zárja.

A negyedikként megjelent *Különös árverés – Ein Fremder* (1999) szintén kétnyelvű. Tartalmának nagyobbik felét *A menekülő ember* (1922-ben közölt) fantasztikus regény

foglalja el, de helyt ad azoknak a ponyvatörténeteknek is, amelyeket Déry 1942-ben írt különböző álneveken a zsidótörvények miatti szilencium alatt. A kötet címében szereplő *Ein Fremder* című kisregénye azonos az 1933-ban megjelent *Átutazóval*, amely Déry és Karinthy Frigyesné Böhm Aranka szerelmi bonyodalmaikat mintázza. E német fordítást a Pester Lloyd kezdte közölni 1938 októberében. Miután azonban szerzőjét a bíróság két-hónapi fegyházra ítélte (André Gide *Utazásom Szovjetunióban* úti beszámolójának a fordítása miatt), a szerkesztőség a közlést megszakította.

A hagyaték egy rejtett zugában viszont közben rátaláltunk a kisregény befejezésének a kéziratára is – így azt pótlólag közöltük a „művek” ötödik kötetében, a cikkeket, nyilatkozatokat, jegyzeteket egybegyűjtő *A Halál takarítónője a színpadon* (2004) címűben. A német alcíme: *Die glückliche Familie* egy másik német nyelven fennmaradt alkotásra is felhívja a figyelmet. A mű azon három dadaista/szürrealista színjáték egyike (utóbb *A két kerékpáros* címmel került be az életműkiadás *Színház* című kötetébe), amelyet Déry 1926-ban írt Perugiában, s amelyek közül *Az óriáscsecsemő* vált nemzetközileg ismertté. (Angolul és franciául is előadták, magyarul eddig csak lelkes fiatalok, műkedvelők kísérleteztek vele). A kötet tartalmát egy magyarul és németül is olvasható Szophoklész-paródia és a két világháború közötti külföldi – párizsi, skandináviai, berlini, dubrovnikai, spanyolországi és romániai – utak naplójegyzetei teszik értékes forrássá.

A Déry *archívum* „művek” és további három kötetből álló „dokumentumok” című blokkját a Petőfi Irodalmi Múzeum adta ki – a legváltozatosabb pályázatok felhasználásával és kombinálásával. Gyűjtésüket, szerkesztésüket, kritikai apparátussal való ellátásukat az OTKA háromszor négy-négy éves ciklusa (1989–1992, 1994–1997, 1999–2002) tette lehetővé.

A „dokumentumok” címmel közzétett kötetek továbbra is Déry megnyilatkozásait tartalmazzák, csakohogy azok műfajai annyira megosztottak – az elbeszélések és cikkek mellett rádió- és tv-nyilatkozatok, interjúk, filmforgatókönyvek, hivatalos jegyzőkönyvek stb. –, hogy helyesebbnek látszott ezeket az 1945-től az író haláláig (1977) terjedő megnyilatkozásokat elnevezésben is elkülöníteni az 1945 előttiektől.

Az 1945–1957 közötti évek írásait egybegyűjtő kötet tartalmát már címe: *Szép elmélet fonákja* (2002) is előlegezi. Mint ismeretes, 1945-öt követően Déry továbbra is kommunistának vallotta magát, 1947-től 1957-ig politikai szerepet is vállalt, igaz, változatlanul csak az írás, az irodalom keretein belül. A szocializmus hazai gyakorlata és a diktatúra azonban hamar ráébresztette a marxizmus, a „szép elmélet” megvalósíthatatlanságára. A *Felelet* című nagyregényének ledorongolásától, Nagy Imre liberális politikájának és a reformkommunizmusnak a képviselőjén át ívelt az ezeket a változásokat kísérő publikációk sora.

A *Sorsfordító évek X.-ben* (2002) az író kihallgatási jegyzőkönyveit, bírósági tárgyalásának és ítéletének – ha úgy tetszik, „megtörettetésének” – dokumentumait tartalmazza; illetve ennek ellenpontosításaként: önmagára találását, az írás öngyógyító hatását a zárkákban töltött 1077 nap alatt. A börtönben írottak jó része ismert. A *Börtönnapok hordalékát* mi magunk tettük közzé. De az 1956-os forradalmat idéző *A magyar lány* című színdarabot (amelyet utóbb szemérmesen *Bécs, 1934-re* változtattak), legfőképpen

azonban az 1959–1960-ban keletkezett *G. A. úr X.-ben* című szürrealisztikus víziót (amely megváltozott világlátását sugározta) az író saját kezűleg vitte ki szabadulásakor, s indította el a nagyvilágba. Rajtuk kívül már csak az 1958–1959-ben lejegyzett *Elbeszélés* című regénytörredék maradt kiadatlan. A már felsorolt dokumentumokat követően a kötetet ez az ifjúkorát idéző alkotás zárja.

A ciklus – 1965–1977 közötti írásait összefoglaló – befejező darabja, az előbbiekhöz hasonlóan „beszélő” címmel jelent meg 2003-ban. A *Barátságos pesszimizmussal* kijelentés és alatta „*A jövőben nem bízom, menetirányunk rossz*” idézet arra mutat rá tudniillik, hogy a kötet az életmű megfigyelt hitét tükröző írások gyűjteménye. – Terjedelmük, megszerkesztettségük és adatgazdagságuk méltán emeli ki közülük azt a két német nyelvű portréfilmet (1965–66, 1977), amelyek másolatait – mint jeleztük – a múzeum korábban megszerezte.

A filológia kedvelőinek figyelmét viszont inkább azokra a kisebb „törredékekre” hív-nánk fel, amelyek a cenzúra által visszatartott szövegeket teszik nyilvánossá; így az *Ítélet nincs* című életrajzi regényből az 1956 júniusában, a Petőfi Körben elmondott beszédet, amely az ország kulturális vezetéséről mondott kritikát, vagy a nem csekély öngúnnyal megírt *Kyvgiokémek* (1975) azt a fejezetét, amely a börtönélet torzképét adja.

Nem mehetünk el szó nélkül a kötet eredetileg németül írt – Knut Hamsunról és Thomas Mannról szóló – cikkei, illetve a szép számmal adott interjúk mellett – lásd Gian Maria Dosséna (1963), Helmut M. Braem (1967), Rudolf Hartung (1969), Adalbert Reif (1972) közléseit –, amelyeket nem csak azért érdemes kézbe venni, mert Magyarországon ismeretlenek, hanem mert új adatokkal egészítik ki Déry portréját.

Sajnálattal kell végül megemlítenünk, hogy – a már egyszer említett anyagiak miatt – a dokumentumok e három kötete csak magyarul olvasható.

Az 1999–2002 közötti évek OTKA támogatásának lezárása után felmerült a hagyatékban található levelezés további részleteinek a közzététele is. Az új négyéves támogatás elnyerése előtt úgy gondoltuk, hogy a *Déry archívum* új blokkjában csak a szerzőnk által írott leveleket tesszük közzé. Nem ok nélkül voltunk ilyen óvatosak. A hagyatékban található levelek száma megközelíti a 8000-et, s ezen belül Déry írásai is 1500 körül mozognak.

A levelezés egészével való szembesülés azonban rádöbbenett arra, hogy Déry kiemelésével elveszne a közlés sava-borsa, hiszen a hozzá írtak a legtöbbször érdekesebbek, mint az ő válaszai.

Az OTKÁ-nak beadott tervezet egyik opponensének a biztatására ezért megváltoztattuk elgondolásunkat, s a „szélesebb változat” mellett döntöttünk. Hogy jól – azt már az első kötet bebizonyította, hiszen az nem csak egyetlen ember magánvilágába adott bepillantást, kinyitott előttünk egy egész irodalmi és történelmi korszakot.

Az első egység ugyanis az 1901–1945 közötti évek levelezését foglalja össze – három kötetben (2006, 2007) és közel 1000 tétellel, s felfedi a gyerekkor, egy asszimilálódó zsidó család életét; bemutatja az író pályakezdését, útkeresését a Nyugatban és az avantgárd köreiben, majd *A befejezetlen mondat* írásának idejét (a harmincas évek új folyóira-

tai, a Válasz, a Szép Szó, a Gondolat törekvéseit), végül a zsidótörvények szorongattatásait, amikor a szerző már csak fordításaival volt jelen az irodalomban.

A Balassi Kiadó az író jelentőségéhez méltó külsőben jelentette meg a gyűjteményt, a szövegek mellett helyet biztosított szinte valamennyi résztvevő kézírásának, arcképének; színes változatban mutatva be a képeslapok, könyv- és folyóirat címlapcímei reprodukcióit. A közlésrendet továbbra is megtartottuk a jegyzetelés hagyományos formáját, ugyanakkor azonban lazítottuk és bővítettük a levelek háttérét megrajzoló összekötőszövegeket. Ebben a formában a kötet akár levélregényként is forgatható.

Jelenleg az 1945–1960-as éveket felölelő második egységen dolgozunk (terjedelme szintén három kötet), s már az 1960–1963-as évek szövegeit is kiszedettük. Ezek már a világhír küszöbéig vezetnek: az itthoni barátok mellett különféle folyóiratok szerkesztői (Günther Nennig – a bécsi Forumé, Rudolf Hartung – a frankfurti Neue Rundschaué, Maurice Nadeau – a Les Lettres Nouvelles-é, Marion Dönhoff és Evelin Bucerius – a hamburgi Die Zeité), nagyhatalmú kiadók (Giacomo Feltrinelli Milánóból, de főleg Gottfried Bermann Fischer Frankfurtból), új íróbarátok (Stephan Heym, René Callois), filozófusok (Ernst Fischer, Frank Benseler) kapcsolódnak be a már évente egy-egy kötetet megtöltő „cselekménybe”.

(Zárójelben itt is jelezniünk kell: az anyagiak szűkössége miatt továbbra is csak magyarul – vagy magyarra fordítottnak – tudtuk szövegeinket közzétenni.)

Végezetül szóljunk néhány szót a Déry-hagyaték ápolásának más műfajairól is. Arról, hogy a múzeum 1994-ben és 2002-ben megemlékezett az író születésének századik és halálának huszonötödik évfordulójáról. Mindkét alkalommal egy-egy kamarakiállítással és tudományos konferenciával.

Az első kiállítás az író családját és későbbi életútját idéző fényképeket mutatott be (megnyitotta Makk Károly), a második Déry és a világirodalom kapcsolatából adott ízelítőt (megnyitotta Görgey Gábor).

A tanácskozások egy, illetve két napig tartottak, s az elhangzott előadásokat a múzeum kötetekben is megjelentette: „*D. T. úr X.-ben*” (1995) és *Mérlegen az életmű* (2003) címmel. Tanulmányaik közül elsősorban azokat emeljük ki, amelyek egy-egy mű: *Az óriáscsecsemő*, a *Pesti felhőjáték* (korábban *Átutazó*), *A befejezetlen mondat*, a *Felelet*, a *G. A. úr X.-ben*, a *Kiközösítő* és az *Ítélet nincs* új megközelítését tartalmazták. A továbbiak – a személyes kapcsolatok, a német és francia fogadtatás, a nyelvészeti elemzések stb. – részletes felsorolása túllépné kereteinket. Mindkét kötet a Déryről szóló szakirodalom alapműve.

Az elmúlt negyedszázad mérlege talán érzékeltetni képes, hogy az életmű gondozói főleg az eddig lappangó vagy elfeledett írói szövegek közreadásában tettek a legtöbbet – bár az életrajz, az író politikai meghurcoltatásának dokumentumai is figyelmet érdemelnek. A mérleg felállításakor kimondható: a *Déry archívum*nak hála az író valamennyi műve, megnyilatkozása (az 1945 után írt levelek kivételével) hozzáférhetővé és tanulmányozhatóvá vált. Összességükben közleményei jelentősen megemelték a pályakezdés,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2009. CXIII. évfolyam 5. szám

az avantgárdhoz kötődő művek értékét, sőt Déry szerepét és súlyát is a magyar avantgárd egészének a történetében. Az elmondottakhoz szorosan hozzátartozik a sorozatban közölt német szövegek hozadéka is.

Zárómondatunkat Déry 1963-ból származó „hordalékából” kölcsönözzük: „Megnyugodva és megbékélve [ajánljuk] e köteteket a jövő [és a jelen] irodalomtörténészeinek szíves gondozására...”

Elemzőkre, értelmezőkre és vitázókra várva.